

Terrorisme bespreken in de klas

Lesmateriaal TerInfo biedt hulp

Op maandag 18 maart 2019 opende Gökmen T. het vuur in de sneltram naar station Utrecht Centraal, ter hoogte van het 24 Oktoberplein. Omdat het aanvankelijk onduidelijk was of het om een schietincident ging of om een terroristische aanslag, nam de gemeente Utrecht vergaande maatregelen. Zo mochten kinderen en volwassenen de scholen en universiteit niet meer in of uit. Hoe moet een docent in zo'n situatie van spanning en schok de volgende dag het gesprek met zijn klas aangaan?

Bjorn Wansink is vakdidacticus geschiedenis en onderzoeker aan de Universiteit Utrecht. **Beatrice de Graaf** is hoogleraar Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Utrecht.

Het project TerInfo geeft docenten – in het primair en voortgezet onderwijs en het mbo – handvatten om dergelijke heftige manifestaties van terrorisme en politiek geweld in de klas bespreekbaar te maken. Initiatiefneemster is hoogleraar Beatrice de Graaf die samen met experts van de Universiteit Utrecht een educatief programma in de vorm van een interactieve website is gestart. Door het bieden van feitelijke kennis, historische context en pedagogische handvatten probeert TerInfo bij te dragen aan de weerbaarheid van kinderen ten aanzien van terrorisme, extremisme en radicalisering. TerInfo richt zich op twee uitdagingen. Ten eerste concluderen we op basis van onderzoek dat ouders, docenten, opvoeders en beleidsmakers onderschatten wat kinderen al weten en op basis van eigen informatiebronnen en interpretatiekaders al aan kennis hebben ontwikkeld. Het blijkt dat leerlingen hun ideeën en opvattingen over

terrorisme vooral baseren op wat ze op internet vinden of op de televisie zien, om dat vervolgens met hun vrienden en medescholieren op straat en het schoolplein verder te bespreken en interpreteren.^{1,2} (Dit kun je vergelijken met de manier waarop kinderen 'op straat' seksuele voorlichting oppikken.)

Een tweede uitdaging betreft het politieke en sensitieve gehalte van het onderwerp terrorisme. Dat maakt het vooral voor docenten erg ingewikkeld om het onderwerp te bespreken in de klas. Zo geeft een deel van de docenten na de schietpartij in Utrecht aan dat ze zelf worstelen met het onderwerp en dat ze zoeken naar pedagogisch verantwoorde kaders om kinderen te ondersteunen en onderwijzen op gebied van terrorisme en politiek geweld.³ Uit onderzoek blijkt dat zes op de tien jongeren vinden dat er op hun school niet goed wordt uitgelegd waarom en door wie terroristische aanslagen worden gepleegd.⁴

1 Jørgensen, B. F., Skarstein, D., & Schultz, J. H. (2015). Trying to understand the extreme: school children's narratives of the mass killings in Norway July 22, 2011. *Psychology research and behavior management*, 8, 51.

2 Kapitein, R. (2019). Discussing Terrorism with Dutch Primary-School Children. Master thesis Utrecht University.

3 Berghuis, E. (2019). Opvattingen en het handelen van leerkrachten in het basisonderwijs omtrent het bespreken van terrorisme met leerlingen. Master thesis Utrecht University.

4 Lobosco, R. (2016). Praten over terrorisme. *Human*.

5 Greenberg, J., Solomon, S., & Pyszczynski, T. (1997). Terror management theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 29, pp. 61-139). Academic Press.

De noodzaak van historische context

Wij stellen dat pedagogisch verantwoorde en ingebedde kennisoverdracht over terrorisme jongeren weerbaarder kan maken en polarisatie in de klas en samenleving kan tegengaan. Onderzoekers hebben aangetoond dat wanneer jongeren worden geconfronteerd met beelden van dood en ellende – dus ook van terroristische incidenten – er een bepaald effect in werking treedt. Zij noemen dat het *mortality salience effect*.⁵ Dat effect houdt in dat beelden van onverwachte incidenten en aanslagen mensen confronteren met hun eigen onveiligheid en sterfelijkheid. Dat maakt ze niet direct banger, maar wel onzekerder, en eerder geneigd terug te grijpen op snelle, simpele duidingskaders, op argumenten en opvattingen die hen houvast bieden. Voor jongeren geldt nog meer dat ze onder invloed van dit soort heftig en schokkend nieuws zoeken naar kaders van geborgenheid en veiligheid, en dat is dikwijls in de eigen groep. Dit betekent dat jongeren zich enerzijds sterker zullen vastklampen aan mensen en ideeën uit hun groep, maar ze zullen zich anderzijds ook negatiever en vijandiger gaan opstellen jegens de gepercipieerde *out group*, de ‘anderen’.

Het gevolg van dit *mortality salience effect* is dus dat mensen, en jongeren (voor kortere of langere duur) meer in lijnen van antagonisme gaan denken en dat polarisatie in de klas kan worden aangewakkerd. Dit effect verklaart ook waarom een discussie in de klas over terrorisme de sociaal culturele of etnische scheidslijnen in de klas kan versterken en sterke emotionele reacties teweeg kan brengen bij leerlingen en docent.⁶

Bij het bespreken van terrorisme – een politiek beladen en normatief onderwerp – is kennis en context kennis cruciaal. We gaan uit van het gegeven dat narratieven onze basale cognitieve *tools* zijn, waarmee we ons denken en redeneren over de wereld om ons heen vormgeven.⁷ Juist in situaties van schok en afgrijzen, bijvoorbeeld nadat nieuws over een aanslag naar buiten komt, bieden narratieve structuren houvast en coherentie. Mensen zijn verhalenvertellers en het helpt, wanneer je een kader hebt, om te interpreteren wat er om ons heen gebeurt, om onverwachte en akelige gebeurtenissen een plek te geven. Geschiedenis biedt zo'n kader.

Historische significantie

Alleen komen leerlingen niet altijd met de soort geschiedkundige narratieven die hun docenten wensen. De betekenistoekenning kan omstreden zijn. Want het verhaal voldoet niet altijd aan de academische principes van methodologische nauwgezetheid, multicausaliteit, bronnenkritiek et cetera. De vraag is dus welke criteria de kinderen, maar ook wijzelf hanteren om iets als historisch relevant aan te duiden, of significant, of die

criteria expliciet gemaakt kunnen worden en of er over die criteria een gesprek mogelijk kan zijn. Dat zijn dikwijls criteria, die nadrukkelijk niet direct met historisch denken te maken hebben, maar die andere functies van geschiedkundige betekenis vervullen – namelijk die van zingeving,

‘Beelden van onverwachte incidenten en aanslagen confronteren mensen met hun eigen onveiligheid en sterfelijkheid’

identiteit, houvast. Het gaat om resonantie van gebeurtenissen met overtuigingen van jezelf, om relevantie voor de groep waartoe je behoort, om relevantie van een gebeurtenis omdat het iets onthult in je eigen leven, omdat het patronen blootlegt en zaken onthult die veranderingen voor de toekomst voorstelbaar en mogelijk maken.⁸ Het is belangrijk voor docenten om expliciet aandacht te geven aan de relatie tussen algemeen wetenschappelijke kennis over terrorisme, en dat wat voor kinderen significant en relevant is. Dit kan een docent doen door het narratief van de leerlingen in een breder narratief over de longitudinale ontwikkeling van terrorisme te plaatsen. Op deze manier kan een docent vasthouden aan multiperspectiviteit – iedereen mag zijn verhaal doen en mening geven – maar die perspectieven dienen vervolgens wel in een breder, historiserend kader geplaatst te worden. Door terrorisme en radicalisering niet in absolute termen te definiëren, maar in te bedden in een historiserend narratief, kan een docent leerlingen zelf grip geven op het onrustige en onzekere heden. Omdat deze kennis over terrorisme voor docenten niet zomaar voor beschikbaar was, is TerInfo opgericht. Op de website vinden docenten veel feitelijke informatie over wat terrorisme is en beschrijvingen van terroristische groeperingen, maar ook hele praktische lesplannen om gelijk toe te passen in de les. ▶

Bloemen in Stockholm na de terroristische aanslag in 2017. Foto: Frankie Fouganthin.

⁶ Wansink, B., Patist, J., Zuiker, I., Savenije, G., & Janssenswillen, P. (2019). Confronting conflicts: history teachers' reactions to spontaneous controversial remarks. *Teaching history*, London, (175), 68-75.

⁷ Casebeer, W. D., & Russell, J. A. (2005). *Storytelling and terrorism: Towards a comprehensive counter-narrative strategy*. NAVAL postgraduate school Monterey Ca Center for Contemporary Conflict.

⁸ Graaf, B.A. de (2019). *De kunst van het weglaten. Hoe het geschieddidactische concept van 'historische significantie' historisch onderzoek verder kan brengen*. Openingslezing op het KNHG-congres 'Uitsluiting, stilte en taboe in de geschiedenis', 30 november 2018, Haarlem. Gepubliceerd op 10 januari 2019, www.historici.nl.

Praktische hulp: hoe dan wel?

Naast deze structurele informatie, stelt TerInfo zich ook als doel docenten snel te informeren als er aanslagen worden gepleegd die grote maatschappelijke impact hebben. Zo maakte het TerInfo team op dezelfde dag dat de aanslag werd gepleegd in Utrecht een lesbrief voor docenten die ze de volgende morgen konden gebruiken in de klas. In de deze lesbrief stonden enkele praktische aanbevelingen en tips.⁹ Ook die tips zijn ingebed in ons bredere historische kader.

Vragen aan jezelf

Om een lesgesprek over terrorisme op een goede manier te laten verlopen, is het van belang dat de docent eerst naar zichzelf kijkt. Docent zouden zich van tevoren de volgende vragen kunnen stellen:

- Wat is mijn eigen mening over het onderwerp?
- In hoeverre ga ik deze mening delen met de leerlingen?
- Welke emoties spelen er bij mijzelf als het gaat om dit onderwerp?
- Hoe kan ik deze emoties reguleren tijdens de discussie?
- Wat weet ik over de verschillende perspectieven binnen het onderwerp?
- Welke verschillende perspectieven leven onder mijn leerlingen?
- Hoe zorg ik ervoor dat ik een open houding heb en betrokken ben in de leefwereld van de leerlingen?

Een belangrijk uitgangspunt om in gedachten te houden is waarom terrorisme een controversieel onderwerp is. Er zijn verschillende opvattingen, meningen, verklaringen voor terrorisme, en die kunnen verschillen tussen leerlingen onderling, of tussen leerlingen en de docent. Het is aan de docent om niet op die tegenstellingen te focussen maar ze naast elkaar te zetten en niet meteen te veroordelen. Als dit lukt, kan de docent met de groep op zoek naar overeenkomsten en gemeenschappelijke uitgangspunten die de leerlingen met elkaar delen en die de groep juist verbindt. De rol van de docent is het faciliteren van het gesprek in de klas, het aanreiken van kennis en inzichten waarmee opmerkingen in perspectief geplaatst kunnen worden, en de leerlingen onderling te laten discussiëren. De docent zal daarbij luisteren naar de leerlingen en probeert

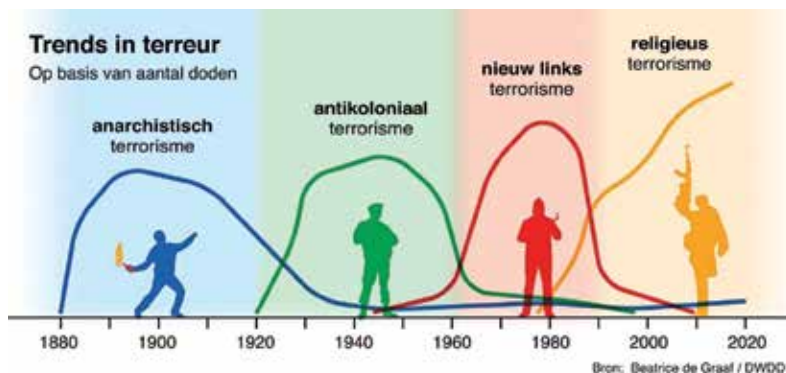
achterliggende bezorgdheden te achterhalen. Tegelijkertijd beroept TerInfo zich nadrukkelijk op het kader van de democratische rechtsstaat. Dat betekent dat alles gezegd mag worden, maar dat er daarna wel duidelijk gemaakt moet worden dat er grenzen aan meningen zijn die doorslaan in ongewenste uitspraken – discriminerende, beledigende of haatzaaiende bijvoorbeeld.

Tips bij het voeren van een gesprek

- Benadruk waarom het bespreken van dit incident belangrijk is (zoals meer grip krijgen op wat er is gebeurd, van elkaars perspectief leren).
- Bied ruimte voor verschillende meningen en opvattingen.
- Zoek wel naar een overkoepelend, bij voorkeur historisch kader, waarin de meningen geplaatst kunnen worden (de golventheorie van terrorisme bijvoorbeeld).
- Voer het gesprek vanuit de belevingswereld en het taalniveau van de leerlingen.
- Bevraag controversiële meningen door de leerlingen centraal te stellen, dat wil zeggen de leerlingen zelf bevragen, op onderzoek uit laten gaan en te spiegelen.
- Speel bij heftige uitingen niet op de persoon maar op de inhoud van de uitspraak.
- Corrigeer feitelijke onjuistheden als deze een belangrijke rol spelen in de discussie.
- Leg uit waarom er verschillende perspectieven en wereldbeelden bestaan: afhankelijk van hoe je ergens naar kijkt (perspectief), ziet het er anders uit – wat niet wil zeggen dat er geen overkoepelend, feitelijk kader is!

Omgaan met angst

Een belangrijke en emotionele vraag die leerlingen vaak hebben na een aanslag is hoe bang ze moeten zijn voor terrorisme. Om docenten te helpen die vraag te beantwoorden bieden we kennis aan vanuit drie perspectieven: historisch, statistisch en psychologisch. Het historische antwoord op vragen van bange kinderen is eigenlijk heel eenvoudig en kernachtig: terrorisme komt en gaat in golven (zie afbeelding). Hoewel niet te voorspellen valt wanneer een bepaalde golf van terroristische aanslagen voorbij zal zijn, ligt het in lijn der verwachting dat na een periode van aanslagen een afname van geweld zal volgen. Tegenwoordig zitten we in de zogeheten 'vierde golf' van terroristisch geweld. Sinds het einde van de jaren negentig neemt de totale hoeveelheid aanslagen toe en vallen er per aanslag meer dodelijke slachtoffers. Het is dus niet gek dat veel mensen bang zijn voor terroristische aanslagen. Vanaf 2005, en zeker

na 2015, zien we weer een afname van het aantal incidenten en slachtoffers. Tegelijkertijd hangt de omvang en intensiteit van de golf ook af van onze eigen activiteiten en reacties erop: van de overheid, van de veiligheidsdiensten en vanuit de samenleving zelf. Iedereen kan dus een rol spelen in het proberen te matigen van de golf van terrorisme, ook jonge kinderen – die boodschap is belangrijk om mee te geven.

Niet de grootste dreiging

Statistisch gezien is terrorisme bij lange na niet de grootste dreiging voor de open samenleving. Tussen 2000 en 2015 stierven in totaal vijftien Nederlanders door aanslagen: Pim Fortuyn, Theo van Gogh, de zeven slachtoffers bij de aanslagen in Apeldoorn en de zes slachtoffers in Alphen aan den Rijn (dat is inclusief de beide daders van die laatste twee aanslagen). Van deze aanslagen geldt alleen de aanslag op Theo van Gogh als een terroristische aanslag. De politieke moord op Pim Fortuyn viel in de periode voordat er terrorismewetgeving was. Die andere slachtoffers, in Apeldoorn en in Alphen, vielen bij aanslagen die niet als terroristisch werden gekwalificeerd omdat er geen informatie over de motieven van de dader was. Kortom, statistisch gezien is er nog steeds weinig kans om slachtoffer te worden van terrorisme. In het gesprek met kinderen en jongeren is het zaak om henzelf statistische grafieken te laten interpreteren en zo een rationele grip op emotionele materie te krijgen.

Terroristen willen dat wij bang zijn. Zij hebben tot doel om een gevoel van angst en kwetsbaarheid te veroorzaken bij hun tegenstanders.

Terroristen gebruiken gewelddadige middelen om die angst verder te verspreiden en te vergroten. Niet alleen ooggetuigen, maar de hele samenleving is het beoogde doelwit, het publiek van een terroristische aanslag. De aandacht van media na een aanslag speelt daarom een grote rol in het bieden van een podium aan terroristen. Vanuit die optiek is het zo belangrijk dat docenten met jongeren praten over angst, en trachten die – terechte – angst te kanaliseren en te controleren. Terroristen willen de polarisatie en de ongefundeerde zwart-wittestellingen in de samenleving aanwakkeren, om meer aanhang te genereren en radicalisering aan te drijven. Ongefundeerde meningen versterken dat proces. Het helpt dan ook, en het is zelfs noodzakelijk, om alle feiten op een rij te zetten en niet in paniek te raken.

Het lesmateriaal

De website TerInfo is beschikbaar voor abonnees. Het project is nog niet landelijk zichtbaar, want het zit nog in de pilotfase. In 2020 zal TerInfo landelijk geopend worden. Inmiddels werken er twintig verschillende scholen in en rond Utrecht mee. Mocht u, of uw school, interesse hebben, de website willen bekijken of er zelf mee aan de slag willen gaan, dan bent u welkom om de projectsecretaris Nicolette Moors te mailen: ter-info@uu.nl. Zij kan u dan de inlogcode van de site sturen en eventueel een afspraak maken. ■

Met medewerking van Nikki Sterkenburg, projectleider TerInfo en radicaliseringsdeskundige en Nicolette Moors, projectsecretaris TerInfo.